

самовизначення засвідчив ознаки руйнації біполярності гендерних орієнтацій молодих людей. Обрані юнаками та дівчатами статеві ролі не вкладаються в “прокрустове ложе” їх патріархального розподілу, оскільки містять в собі чимало егалітарних конструктивних самовизначення в професійних заняттях, пізнанні, комунікаціях. Особисте майбуття молоді в гендерних сценаріях життя також можна охарактеризувати з позиції амбівалентного самовизначення, в якому традиційність статевої поведінки жіноцтва пов’язане більшою мірою з шлюбно-сімейною сферою, а чоловіків – з громадсько-професійною. Обидві статі все меншою мірою підпадають під вплив статевих стереотипів у сфері розвитку міжособистісних контактів, комплементарності ролей у пізнавальних інтересах, дозволі, громадській активності тощо. Розуміння та вироблення у молоді української генерації навичок гендерних компетенцій дасть можливість формувати неупереджене ставлення до здібностей та статусу людини без огляду на її стать, орієнтуватись на повноцінне життєздійснення особистості.

Список використаних джерел

1. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навч. пос. – К.: Вид. центр “Академія,” 2004. – 308 с.
2. Людина. Суб’єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії/ За заг. ред. В.О.Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Вид-цтво ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.
4. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
5. Э.Эрикссон. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
5. Bem S.L. Gender schema theory: A cognitive account of sex-typing // Psychological Review. – 1981. – V.88. – P.354-364

The goal of this research is to determine gender perceptions of youth, specifically gender ideals in the self-concept, beliefs about traditional and egalitarian roles, and construction of the real and ideal self. The personal future of youth in their gender scenarios of life can also be described from the point of view of the ambivalent self-determination in which the traditional nature of gender role behaviour of women is connected with marriage-domestic sphere to a larger extent, and that of men is connected with the public-professional one.

Key words: ambivalent, self-concept, traditional and egalitarian gender roles, value-orientation, self-concept.

Отримано: 15.02.2010

Диференційованість ціннісного простору як показник розвитку особистості

У статті аналізується розвиток особистості на основі показника розвитку її ціннісної свідомості. Представлені результати дослідження диференціації ціннісної свідомості.

Ключові слова: ціннісна свідомість, розвиток особистості, ціннісна диференціація.

В статье анализируется развитие личности на основе показателя развития ее ценностного сознания. Представлены результаты исследования дифференциации ценностного сознания личности.

Ключевые слова: ценностное сознание, развитие личности, ценностная дифференциация.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток, основна категорія більшості гуманітарних наук, має діалектичну основу. Вона використовується у межах багатьох наукових психологічних парадигм, проте кожна з них на рівні дослідження особистості вбачає у цьому процесі різні передумови, детермінанти та результати. О.М.Леонтьєв у межах діяльнісного підходу основним показником розвитку вважав діяльність, що опосередковує усі психічні процеси [9]. К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський вважають, що показником розвитку є діяльність у конкретних суспільно-історичних умовах [1;2;4]. С.Л.Рубінштейн у межах суб'єктного підходу джерелом розвитку вважав внутрішню активність суб'єкта по відношенню до оточуючої його реальності. Будь-які зовнішні впливи у конкретних суспільно-історичних умовах завжди опосередковуються внутрішніми диспозиціями індивіда, його суб'єктними можливостями, здібностями [15]. Динаміка розвитку зумовлена певною активністю: фізіологічною, суспільною, суб'єктною. Для А.В.Петровського діяльність є основою розвитку суб'єктності [14]. Але не будь-яка діяльність як активність індивіда може слугувати його розвитку. У системі взаємодії “особистість-соціум” джерелом активності можуть бути соціальні норми, рольові очікування, установки, які координують поведінку особистості у суспільстві. У цьому випадку розвиток обмежується ситуативною взаємодією особистості.

Свідомість як найвищий рівень філогенезу живої матерії має смислову будову. Діяльність особистості зумовлює розвиток

сміслового наповнення свідомості, що використовується особистістю для аналізу, оцінки, реконструкції оточуючого середовища, на яке спрямована активність особистості. Цінність – смислове утворення свідомості найвищого рівня, що виконує не лише функцію відображення та реконструкції, а має ресурси для побудови оціночного ставлення до світу, регуляції діяльності та поведінки. Показником розвитку особистості ми вважаємо ціннісний розвиток свідомості особистості, що залежить від його активності як суб'єкта діяльності та об'єкта зовнішнього впливу. За положенням О.Л.Музики, творча діяльність або будь-яка діяльність, що є результатом суб'єктної активності, стимулюватиме розвиток ціннісної когнітивної складності, основними атрибутами якої є когнітивна диференційованість, артикульованість та відносна стійкість [10].

Найвищий рівень розвитку особистістю досягається у тому випадку, коли діяльність та поведінка детермінується його суб'єктною активністю. Суб'єкт по відношенню до себе та світу діє відповідно власних можливостей, світоглядних уявлень та устремління, не обмежуючись соціальною обумовленістю діяльності. Чим ширшим є простір суб'єктної активності індивіда, тим вищим є рівень розвитку диференціації ціннісної свідомості.

У нашому баченні розвиток особистості – це розвиток її внутрішньої суб'єктної активності, що призводить до якісно нового рівня диференційованої організації ціннісної свідомості.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми

Наукове бачення розвитку особистості у філогенезі пройшло декілька етапів: натуралізм, соціоморфізм, культуралізм, теологізм, гносеологізм, антропологізм. У кожному з них різняться об'єкт розвитку, механізми, детермінанти та результати [17, с.1-3]. На сучасному етапі в межах *антропного принципу* у психології результатом розвитку особистості є самобуття особистість, особистість, яка здатна до самовизначення, самореалізації та трансценденції.

Класичне визначення особистості як носія певних соціально-значимих рис, що визначає її як представника соціуму, відразу наштовхує на розгляд цієї категорії як такої, що визначається та детермінується соціумом (середовищем). У цьому розумінні соціум є первинним, а особистість як результат впливу – похідним. А.В.Петровський з цього приводу зазначає, що "...особистість характеризує індивіда в аспекті його інтеграції з соціальним цілим, у системі зв'язків з іншими індивідами" [13, с.41]. У системі соціальних стосунків індивід визначається інтра-, інтер- та

метаіндивідуальною атрибуцією як у плані своєї взаємодії з іншими, так і у ставленні до себе. К.О.Абульханова-Славська ставить акцент на взаємозалежності особистості, діяльності та свідомості. Причому діяльність особистості залежить від конкретних історичних умов та рівня суспільних відносин [1, с. 212]. Л.И.Анциферова відносно розвитку особистості у діяльності наголошує, що, хоча діяльність і є детермінантою розвитку особистості, проте вона не є її абсолютом, тому не будь-яка діяльність сприяє розвитку [3]. В.Ф.Сафін розмежовує поняття особистість та суб'єкт, визначаючи у суб'єкті функціональну сторону індивіда, а у особистості – змістову [16, с. 39]. Як наголошує З.С.Карпенко, опираючись на роботи С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, К.О.Абульханової-Славської, змістова частина індивіда зумовлює спрямованість її життєвих або ціннісно-сміслових відношень [7, с. 64].

Питання про змістову та функціональну сторону індивіда, що реалізується у категоріях особистість та суб'єкт, наштовхує на думку про те, що є причинним у процесі онтогенезу: індивід, особистість та суб'єктність. Аксиомою психології є визначення особистості як індивіда наділеного соціальними рисами: характером, світоглядом, цінностями. С.Л.Рубінштейн зазначав, що існує два способи існування людини у світі: перший – за яким життя людини не виходить за межі безпосередніх зв'язків зі світом. Будь-яке ставлення до світу – це ставлення до окремих явищ, а не до життя в цілому. Другий спосіб існування пов'язаний з появою рефлексії і виводить людину за межі "Я", дає можливість визначати своє буття як цілісну площину поза конкретними ситуаціями та відношеннями [15, с. 315]. Особистість має ознаки суб'єктності у тому разі, якщо змістові характеристики індивіда, за положенням З.С.Карпенко, детермінують утворення, що визначають її діяльність та регуляцію відношень (ставлень) до світу, що знаходить смислове вираження у категорії диспозиції [7, с. 65]. Саме у цьому ми вбачаємо появу суб'єктності як етапу розвитку особистості, інтегральну ознаку, що дозволяє її вивчати як причинність себе у бутті.

У межах суб'єктно-ціннісної парадигми О.Л.Музика зазначає, що ціннісні утворення як динамічна структура, можуть існувати у вигляді *суб'єктних цінностей* та визначати внутрішню активність особистості по відношенню до буття в цілому або існувати як *моральнісні* чи *діяльнісні* цінності, визначаючи ставлення людини до реальності у конкретній ситуації як об'єкта впливу [10, с.170-171]. Суб'єктні цінності пов'язують між собою моральнісні вподобання людини, що утворилися в процесі орієнтації на значимих осіб, та діяльнісні цінності як стратегії діяльності людини, що

утворилися у процесі життєдіяльності та знайшли підтримку у колі референтних осіб, у єдину структуру – ціннісну свідомість, що є смисло-диспозиційним вираженням суб'єктності конкретної особистості.

Формулювання мети статті

Мета нашого дослідження практично показати зв'язок розвитку особистості як складної інтегральної структури з розвитком її ціннісної свідомості, зокрема з розвитком диференційованості та ціннісної стійкості, що дозволяє прогнозувати поведінку та розвиток суб'єкта на протязі тривалого часу. Суб'єктність як особистісна характеристика розглядається нами як вершина розвитку. Ми намагаємося визначити, які якісні показники розвитку ціннісної свідомості можуть свідчити про розвиток особистості як суб'єкта власної активності.

Виклад основного матеріалу дослідження

Активність є центральною диспозицією у визначенні суб'єктності. Здебільшого, використовуючи поняття “активність”, ми звертаємо увагу на її джерело (потребу, мотив) та результуючу ціль. Активність може проявлятися у дії, діяльності, вчинку, або процесах полярно протилежних до них. Як особистісна характеристика, суб'єктність передбачає наявність внутрішньої активності, що спрямована на цілеспрямовану зміну реальності “у собі та навколо себе”. А.В.Петровський зазначає, що *діяльність є основним проявом суб'єктності*, особливою формою активності за допомогою якої людина відтворює себе, власне буття у світі [14, с. 8]. По-перше, діяльність людини як психофізіологічної цілісності та неперервності у часі та просторі, по-друге, діяльність, що втілюється у предметній та пізнавальній активності, по-третє, діяльність, націлена на взаємозв'язок з оточуючим світом (спілкування), та діяльність особистості як носія свідомості, світогляду. На нашу думку, для точного відображення категорії суб'єктності як інтегральної особистісної характеристики важливо зазначати, що є джерелом діяльності, активності індивіда: зовнішня реальність чи внутрішні інтенції. О.Л.Музика в основу процесу ціннісної регуляції суб'єктної активності поклав поняття суб'єктних цінностей [10]. Це утворення є результатом життєвого досвіду людини і є релевантним у різних життєвих ситуаціях як регулятор активності. Ми знову повертаємося до того, що діяльність є джерелом розвитку суб'єктності. Але через призму суб'єктно-ціннісного аналізу вона наповнюється новим змістом. Це дає можливість вивчати особистість та розвиток її суб'єктності як процес, який виникає в результаті включення людини в діяльність, поцінування цієї діяльності у колі референтних

осіб, розвиток діяльнісних, моральнісних цінностей та появу суб'єктних цінностей. Саме поява суб'єктних цінностей є показником розвитку суб'єктності.

Ціннісний розвиток як невід'ємна складова розвитку особистості у своїй основі містить два джерела своєї детермінації. Помилково вважати, що ціннісні утворення навіть на ранніх етапах розвитку є суто репрезентацією суспільних норм. Або припускати, що ціннісна свідомість як результат ціннісного розвитку є абстрагованим від середовища утворенням. Користуючись формулою С.Л.Рубінштейна “зовнішнє через внутрішнє” [5], ми у будь-якому випадку маємо справу з утворенням соціально-особистісного характеру. Ф.Є.Васильюк зазначає, що навіть на рівні поведінкового акту ціннісні утворення, що їх супроводжують, мають різну природу [6, с. 51]. Д.О.Леонтьєв виділив три форми існування цінностей: суспільні ідеали, предметне втілення суспільних ідеалів у власній поведінці або у поведінці інших людей, мотиваційні структури (“моделі бажаного”), що зумовлюють поведінку людини у напрямку втілення цінностей у власному житті.

Ціннісна диференціація – це базове поняття, що використовується нами в межах нашого дослідження. По-перше, під цим визначенням ми маємо на увазі ознаку смислового розвитку, що відображається у суб'єктивному позиціонуванні цінностей в ієрархічну структуру.

Диференціація є критерієм побудови зв'язків ціннісно-сислової системи, що робить її на індивідуальному рівні унікальним утворенням. У нашому розумінні диференціація – це те, що робить одну цінність відмінною від іншої, забезпечує уніфіковану самотутність та стійкість, унеможливорює її злиття з іншими ціннісно-сисловими структурами. Водночас, диференціація забезпечує внутрішню цілісність ціннісної свідомості, оскільки забезпечує побудову смислових зв'язків між ціннісними компонентами свідомості.

Паралеллю між диференціацією ціннісного простору та розвитком особистості є когнітивна складність як результат розвитку першого та другого явища. Загальна модель визначення когнітивної складності Дж.Келлі полягає у прямопропорційному порівнянні кількості виділених ціннісних конструктів рівню розвитку когнітивної складності [8]. У контексті нашого дослідження показником розвитку є не кількість конструктів, не їх смислове значення, а їх поєднання у цілісну систему.

Когнітивна диференціація – поняття, що замінило поняття когнітивної складності, це міра того, наскільки складним та багатомірним є сприйняття людиною зовнішньої реальності. Так,

Д.Баністер, використовуючи репертуарні решітки Дж.Келі, запропонував визначати ступінь когнітивної складності за мірою *сили зв'язків* між конструктами. Чим вища величина сили зв'язків між конструктами – тим менш когнітивно диференційованою є людина [12, с. 238]. Рівень розвитку показника диференційованості ціннісної свідомості, на нашу думку, буде залежати від того, наскільки диспозиційними (стійкими) є ціннісні утворення особистості.

У дослідженні диференційованості ціннісної свідомості як показника розвитку особистості ми використовували методику вивчення ціннісної свідомості, запропоновану О.Л.Музиною, що базується на принципі втіленої суб'єктності та дозволяє досліджувати цінності індивідуальної свідомості. У дослідженні брали участь 14 осіб віком від 21 до 23 років. Вибірка рандомізована випадковим чином. Для обробки результатів дослідження ми використали факторний аналіз методом головних компонент.

Дослідження за методикою проводиться в кілька етапів: етап виявлення значимих осіб, етап виявлення конструктів, вибір конструктів, побудова оціночної решітки, факторний аналіз, індексологічний етап, аналіз результатів [11, с.114-123].

У результаті багаторічної праці над методикою в процедуру дослідження було включено *індексологічний етап* інтерпретації результатів методики. Інденси вводяться для того, щоб формалізувати процедуру дослідження ціннісної свідомості. О.Л.Музика в процесі дослідження психологічного портрету лідера польської громадської організації, виділив ряд індесів, які можуть використовуватися для інтерпретації результатів методики: індекс модальності, індекс парності, індекс ціннісної когнітивної складності, індекс ціннісної єдності групи, індекс ціннісної єдності індивіда з групою.

На *індексологічному етапі* обробки результатів проведеного дослідження диференційованості ціннісного простору як показника розвитку особистості ми використовуємо розроблений нами індекс ціннісної стійкості, що обраховується за формулою.

$$I_{\text{цс}} = \frac{\sum [y_{1a} - y_{1b}]}{\sum y_{1a}}$$

де 1 – порядковий номер конструкта у матриці, *a, b* – серії заповнення матриці: *a* – перша серія; *b* – друга серія. Значення індексу вираховується для кожного конструкта матриці та має певну якісну характеристику (Табл.1).

Таблиця 1

Якісна характеристика кількісного значення індексу ціннісної стійкості

Якісна характеристика	Кількісне значення $I_{\text{цс}}$
Високий рівень ціннісної стійкості	0,1-0,3
Середній рівень ціннісної стійкості	0,3-0,5
Низький рівень ціннісної стійкості	0,6-1

Теоретичною основою застосування індексу ціннісної стійкості є один з базових принципів суб'єктно-ціннісного аналізу: *принцип збереження*. Ціннісні стратегії залишаються назавжди, навіть, якщо вони не є актуальними у даний момент життя. Сміслові конструкти, що були актуалізовані у свідомості людини ситуативними чинниками, в іншій життєвій ситуації можуть змінити свою актуальність (оціночне вираження) або навіть не виявитись.

Якісний аналіз отриманих нами результатів дав змогу зробити ряд узагальнень відносно диференційованості як показника розвитку особистості. Диференційованість як один з показників ціннісної свідомості є результатом розвитку і формується у процесі соціального розвитку особистості. Факторний аналіз, як одна з процедур МВЦС, дає змогу реконструювати та графічно представити ціннісну свідомість досліджуваного. Ми отримуємо диференційовану один від одного групу ціннісних конструктів, основою якої є кореляційні зв'язки між усіма її компонентами.

Ідеографічний принцип та дискретність отриманих результатів певним чином унеможлиблює перенесення результатів дослідження на генеральну сукупність. Для того, щоб виділити певні закономірності зв'язку розвитку ціннісної свідомості та розвитку особистості, ми виділили ознаку диференційованості ціннісної свідомості (стійкість) та на її основі побудували модель розвитку особистості.

Кількісний аналіз результатів дослідження ціннісної свідомості за МВЦС дав такі результати: найбільший рівень ціннісної стійкості мають суб'єктні цінності, які у середньому мали показник індексу ЦС нарівні 0,23, найнижчий рівень ціннісної стійкості мають не актуалізовані ціннісні конструкти та моральнісні цінності, які отримали за індексом ЦС показник 0,36.

Між розвитком диференційованості ціннісної свідомості та розвитком особистості можна відстежити прямий зв'язок. Цінності, що утворилися як результат суб'єктної активності особистості, порівняно з цінностями, що утворилися як результат впливу середовища на індивіда, є більш стійкими, що видно з результатів кількісного аналізу повторного дослідження за МВЦС. Взаємо-

залежність між розвитком ціннісної свідомості та розвитком особистості полягає у такому твердженні: *розвиток особистості – це розвиток її суб'єктних цінностей, які є результатом суб'єктної активності індивіда та є стійкими ціннісними утвореннями протягом тривалого проміжку часу.*

Висновки і перспективи подальших досліджень

Суб'єктно-ціннісний підхід до вивчення ціннісної свідомості має ряд можливостей саме у дискретному вивченні цінностей суб'єкта на певний момент часу. Ідеографічний принцип МВЦС дає змогу дослідити індивідуальну ціннісну свідомість – для аналізу ми отримуємо не узагальнені показники, а унікальні результати кожного досліджуваного, що в подальшому можуть бути синтезовані для групового аналізу. У процесі дослідження нами розроблений статистичний критерій (індекс ціннісної стійкості) для дослідження показника диференційованості ціннісної свідомості.

Результати проведеного нами дослідження дали змогу визначити критерії диференційованості ціннісної свідомості як показника розвитку особистості. Опираючись на методологію суб'єктно-ціннісного аналізу О.Л.Музики та використавши при повторному дослідженні ціннісної свідомості за МВЦС індекс ціннісної стійкості, ми отримали такі результати: цінності, що утворилися у процесі розвитку особистості як суб'єкта не лише такі ж стійкі, як і ті, що є актуальними у певний момент часу, а й протягом тривалого терміну часу як регулятори суб'єктної активності, зберігають свою актуальність та вираження у колі референтних осіб. Тоді як смислові конструкти, що були актуалізовані у свідомості людини ситуаційними чинниками в іншій життєвій ситуації, змінили свою актуальність (оціночне вираження). Нами виявлено, що одним з показників розвитку особистості є розвиток у неї суб'єктних цінностей, які мають високу ціннісну стійкість. Це дозволяє ціннісній свідомості протягом тривалого проміжку часу зберігати постійну та сталу диференціацію. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у дослідженні механізмів диференціації ціннісної свідомості та передумов її формування.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А.Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 336 с.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человековедения / Б.Г.Ананьев. – М., 1977. – 297 с.
3. Анцыферова Л.И. Личность и деятельность: проблемы развития личности / Л.И.Анцыферова // Материалы симпозиума. – М., 1969. – с. 437.

4. Асмолов А.Г. Психология личности: Учебник / А.Г.Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
5. Брушлинский А.В. Принцип детерминизма в трудах С.Л.Рубинштейна / А.В.Брушлинский // Вопросы психологии. – 1989. – С.66-73.
6. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е.Василюк. – М.: Изд-во Московского университета, 1984. – 200 с.
7. Карпенко З.С. Аксиопсихология личности / З.С.Карпенко – К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1998. – 216 с.
8. Келли Д. Теории личности. Теории личностных конструктов / Джордж Келли. – СПб, 2000. – 286 с.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н.Леонтьев – М., 1975. – С. 25.
10. Музика О.Л. Ціннісна когнітивна складність у дослідженні творчо обдарованої особистості / О.Л.Музика / Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – Одеса. – 2007. – №4-5. – С. 118-121.
11. Музика О.Л. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження ціннісної свідомості / О.Л.Музика // Проблеми суспільних трансформацій України в умовах транзитивного розвитку: Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир, 2004. – С. 114-123.
12. Общая психодиагностика / Под ред. А.А.Бодалева, В.В.Столина. – М.: Изд-во Московского университета, 1987. – 303 с.
13. Петровский А.В. К пониманию личности в психологии / А.В.Петровский // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 40-46.
14. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / А.В.Петровский. – Ростов-на-Дону.: Феникс, 1996. – 512с.
15. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л.Рубинштейн – М.: Педагогика, 1973. – 379 с.
16. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности: Учебное пособие по спецкурсу / В.Ф.Сафин. – Свердловск: Свердл. ГПИ, 1986. – 142 с.
17. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Антропологический принцип в психологии развития / В.И.Слободчиков, Исаев Е.И. // Психологический журнал. – 1998. – № 6. – С.1-3.

In article development of the person on the basis of an indicator of development of its valuable consciousness is analyzed. Results of research of differentiation of valuable consciousness of the person are presented.

Keywords: valuable consciousness, development of the person, valuable differentiation.

Отримано: 6.03.2010